

20.Yüzyılın 1950'li Yıllarında “VelikoRus” Şovenizmi ve Azerbaycan

ORCID ID: orcid.org/0000-0003 4018 2921

Öz

2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde halkların eşitliği ideolojisi giderek arka plana sıkıştırıldı.1950'li yılların başında yeni bir "velikoRus" şovenizm dalgası başladı. 1950'li yılların başlarında sosyal siyasi hayatı etkileyen faktörlerden de biri de henüz 1930'lu yılların sonlarında Azerbaycan halkının asıl adının (Türk) değiştirilerek "Azerbancanlı" koyulmasından sonra milli kimliği inkar etme kampanyası yeni bir aşamaya geldi. Sovyet hükümeti, Azerbaycan halkının adını değiştirmekle onu etnik soy-kökünden ayırmaya çalışıyordu. Sonuç olarak milli -toplumsal fikrin idea taşıyıcısı olan milli aydınlar hem fiziksel, hem de ruhsal baskıya maruz kalıyorlardı. Amaç Sovyet İmparatorluğu'na dahil olan millet ve halklarda köle psikolojisini güçlendirmek ve onları "abi" Rus halkının yardımı ile aydınlık geleceğe, komünizm kuruculuğuna ikna etmek idi. Fakat tüm baskılara, zulme rağmen, Azerbaycan Türkleri, geleneklerini ve milletin oluşumunda önemli role sahip milli dilini korumayı başardı. Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü sömürge zulmüne karşılık Azerbaycan Türkleri kendi milli- manevi değerlerini korumayı başarmışlardır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, velikoRus şovenizmi, H.Hüseynov, Azerbaycan dili,

Giriş

2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde halkların eşitliği ideolojisi giderek arka plana sıkışmıştır. Sovyet siyaseti belirgin derecede değişikliğe uğrayarak geleneksel "velikoRus" şovenizmi yeni formada gelişmeye başladı. Almanya'ya karşı kazanılan zafer diğer millet ve

halkların rolünü küçültürken, Rusya'nın bir kurtarıcı gibi gösterilmesi sağlandı. Bu doğrultuda SSCB halklarının kültürel yönden gelişmesinde Rusya'nın medeniyet misyonu tezinin ortaya atılması sağlandı.

2. VelikoRus¹ şovenizminin dirilişi ve Azərbaycan aydınları

21 Mayıs 1945'te Kremlin'de Kızıl Ordu birlikleri komutanlarının onuruna düzenlenen resepsiyonda¹ "Bu kabulde İ.V. Stalin, Vatan Savaşı'nda Sovyet halkının ve herkesten önce Sovyetler Birliği içindeki tüm milletlerden en görkemlisi olan Rus halkının hizmetleri hakkında konuşma yaptı".

1952 yılında Azərbaycan aydınlarının toplantısında geniş bilgi veren Azərbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri Mir Cafer Bağirov kendi çıxışını asil Rus halkının övgüsü üzerinde kurarak Azərbaycan halkının başarıları için Rus halkına minnettar olduğunu özel olarak vurguluyordu.

*"Ülkemizin uluslar ailesinde başlıca birleştirici, takviye, önde gelen yönetsel gücü ağabey - büyük Rus halkına aittir. Tüm olumlu yönleri için, büyük Rus halkı, Sovyetler Birliği'nde yaşayan tüm Rus olmayan halkların sevgi ve saygısına nail olmuştur. Rus halkı dünya uygarlığına, kültürüne ve inkılabı özgürlük hareketine en büyük katkılarda bulunmuştur."*²
*"Özel saygı ve minnettarlıkla ülkemizin halkları haklı olarak Rus halkını kendisinin ağabeyi olarak görüyor. Sovyetler Birliği halkları komünizm kuruculuğunda önde gelen ve başlıca rol oynayan ağabey büyük Rus milletine derin saygı, şükran ve aşırı sadakatini bildirmekte şeref duyarlar."*³

Azərbaycan-Rusya ilişkilerin tarihini anlatan Bağirov, kendi çıxışını tüm konularda "abi" Rus halkına minnettarlık üzerinde kurmuştu. Konuşmadan belli oluyordu ki, Azərbaycan halkını yok olmaktan koruyan Rusya olmuştur.⁴ 1950'li yılların başında yeni bir "velikoRus" şovenizm dalgası başladı. 1949 yılında Filozof bilim adamı akademik Haydar Hüseyinov'un yayınladığı "19. yüzyıl Azərbaycan'da felsefi düşünce tarihinden" eserine karşı yürütülen kampanya pik noktasına ulaştı. Sebep eserin velikoRus şovenizmi ile taban tabana zıt teşkil etmesi olmuştur. Hüseyinov, monografisinde müridizm ve Şamil hareketinin tarihi önemini kaydederek, "Çarlık Rusyası'nın sömürgecilik rejimine karşı Azərbaycan halkını mücadeleye kaldıran "Şamil" hareketi olduğunu"⁵ gösteriyordu. Hüseyinov'un 19. yüzyıl bilim adamı Mirza Kazım Bey'e

¹Iosif Vissarionoviç Stalin, (Qısa tərcümeyi hal) / tərt. edən Aleksadrov Q.F. və b. –Bakı: Azərneşr, –1951. – 244 s. s.219

²Pervoe zasedaniya sobranie intelliqensii respubliki 4 fevralya 1953 qoda. // ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 263, vərəq – 36-37 .

³Pervoe zasedaniya sobranie intelliqensii respubliki 4 fevralya 1953 qoda. // ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 263, vərəq – 36

⁴Pervoe zasedaniya sobranie intelliqensii respubliki 4 fevralya 1953 qoda. // ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 263, vərəq – 36-72

⁵Hüseyinov, H. N. Azərbycanda XIX əsr fəlsəfi fikir tarixindən / H. Hüseyinov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 400 s.(s.46)

adadığı bölümde M. Kazım Bey'in fikirlerini hususi vurgu ile "*Şamil'in adında birçok tarihi ve vatanseverlik fikirler saklanıyor... O, bir kahraman ve kahramanların yaratıcısıdır*"⁶ açıklıyordu.

Bağirov, 1919 yılında "*Müridizm ve Şamil hareketinin özellikleri*" adlı kitap da: "*Haydar Hüseyinov Şamil hareketini özgürlük ve ilerici adım olarak*" değerlendiriyordu.

Hüseyinov üzerine saldırının zirvesi 14-15 Haziran 1919 yılının aydınların Bakü toplantısı oldu. Toplantıda konu Hüseyinov'un kitabıydı. Bağirov, toplantıya tüm aydınları davet etmişti. Konuşmacılar, sadece eser ve yazarı değil aynı eser hakkında olumlu fikir söyleyen aydınları da keskin eleştiri ateşine tutmuşlardı.⁷ Toplantı, Hüseyinov'un eleştirel fonunda aslında sadece müridizm ve Şamil hareketine karşı değil, genel olarak Kafkasya Müslüman halklarının milli benliğinin inkarına, "*Ağabey Rus halkının üstünlüğü*" tebliğine, halkların öz güven duygularının sarsılmasına yönelmişti.

17 Ağustos 1950'de "*Edebiyat*" gazetesinde Azerbaycan Sovyet Yazarları Birliği Başkanı Mirza İbrahimov'un Azerbaycan Sovyet Yazarları Birliği genel kurulundaki çıkışı yayınlandı. Çıkışta: Mürüidizm ve Şamil hareketini idealize eden ve onu halk hareketi gibi kaleme alan Hüseyinov'un "*19. yüzyıl Azerbaycan sosyal - felsefi düşünce tarihinden*" adlı kitap burjuva milliyetçiliğinin tezahürüdür ve marksizme aykırı hükümlerle dolu zararlı kitaptır biçiminde açıklama yapılıyordu.

1950'li yılların başlarında sosyal-siyasi hayatı etkileyen faktörlerden de biri de henüz 1930'lu yılların sonlarında Azerbaycan halkının asıl adının (Türk) değiştirilerek "*Azerbancanlı*" koyulmasından sonra milli kimliği inkar politikasının yeni evreye girmesi oldu. Yeni bir ideoloji olan Azerbaycancılık ideolojisinin gelişimi 1940'lı yılların sonu 1950'li yılların başlarında yeni bir şekle dönüştü.

Azerbaycan'da panislamist ve pantürkist fikirlerin yayılmasından endişelenen Sovyet Hükümeti, Azerbaycan halkının adını değiştirmekle onu etnik soy kökünden ayırmaya çalışıyordu. Güya Azerbaycan halkı kendine özgü bir halk olmuş, Türk dilli halklarla hiçbir akrabalık ilişkileri olmamıştır. Genel olarak Türk ve İslam kültürünün Azerbaycan'a yabancı bir unsur olduğu gösterilmeye çalışılmış ve bu değerlerin Azerbaycan halkına zorla gücüne kabul ettirildiği gösterilmeğe çalışılmıştır. Azerbaycancılık ideolojisini yaymakla Sovyet Hükümeti, Azerbaycan halkını kendi soy kökünden ayırmaya, milli özgüven sürecinde engeller yaratmaya çalışıyordu.

3."Kitab-ı Dede Korkut" destanı ve "VelikoRus" şovenizmi

⁶Hüseyinov, H. N. Azərbycanda XIX əsr fəlsəfi fikir tarixindən / H. Hüseyinov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 400 s.(s.150)

⁷İsmailov, E. R. Vlast i narod. Poslevoenny stalinizm v Azerbaydjane 1945-1953 qq./ E. İsmailov. – Bakı: Adiloqlı, –2003. – 344 s. (c.256)

Azərbaycan xalqının kendi etnik kökündən koparmak siyasətinin ən önəmli hadisəsi Azərbaycan Türkc xalqının etnik kökünü içeren, onun Türkc toplusuna ait olduğunu kanıtlayan "Kitab-ı Dede Korkut" eserine qarşı takınılan tavidır. 1951'de "Kitab-ı Dede Korkut" destanına qarşı " haçlı" safəri düzenlendi. Yine de her zaman olduğu gibi merkez bu çirkin oyunu oynarken aydınlarımızı kendi kendini inkar etməye mecbur etmişti.

1951 yılının Mayıs ayında Azərbaycan aydınlarının özel toplantısında Yazarlar Birliğı Başkanı M. İbrahimov rapor ederek: *"Kitab-ı Dede Korkut" eposunun Azərbaycan xalqı ile, onun tarihi ve folkloru ve dili ile hiçbir ilgisi yoktur."* *Kitab-ı Dede Korkut" destanında Azərbaycan xalqına yabancı olan yaşam tarzı adet ve gelenekler tarifedilmiştir. Destanda açıklanan insanlar Azerbancanlılar değildir. Kafkasya'ya sokulmuş, katleden ve baskınla uğraşan, Kafkasya halklarına qarşı düşmanlık ve dini fanatikliğı körükleyen Oğuz beyleri ve hanlarıdır* ⁸ deniliyordu. Daha sonra M. İbrahimov, Hamit Araslı, Mikail Refibeyli, dilbilim adamı Ebdülzəzel Demircizade, yazar Mikail Rızakuluzade'ni eleştiri ateşine tutarak, onları eserin tebliğinde suçlayarak, İbrahimov, kendisi de hata yaptığını ve eserin mahiyetini başa düşmediğini itiraf ediyordu.⁹ Yazarların genel toplantısı, "Kitab-ı Dede Korkut" destanına qarşı büyük bir karalama kampanyasının temelini attı.1951 yılı Mayıs ayında yapılan Azərbaycan K(b)P (Azərbaycan Komünist (bolşevik) Partisi) XVIII kurultayında konuşan Azərbaycan K(b)P MK (Azərbaycan Komünist (bolşevik) Partisi Merkez Komitesi) Genel Sekreteri Bağırov, *"Biraz önce Azərbaycan Sovyet Yazarlar Birliğı "Kitab-ı Dede Korkut" eserini çağdaş, düzgün, yeni yaklaşım açısından ele almıştır. Bazı edebiyatşünas ve yazarlar siyasi saygılığını ve sorumluluk hissini kaybederek uzun yıllar bu zararlı, halka aykırı kitabı "Azərbaycan destanı" adı altında tebliğ etmişlerdir*¹⁰, *"Kitab-ı Dede Korkut" bir halk destanı değil. Destan baştan başa yağma ve katliam amacıyla Azərbaycan'a gelen göçebe oğuz boylarının üst tabakasının tanımına adanmıştır. Bu kitap tamamen milliyetçilik zehri ile doludur, Müslüman olmayan diğer halklara - kardeş Gürcü ve Ermeni halkına qarşı yazılmıştır. Bu kitabın yayınlanması Azərbaycan Bilimler Akademisi ve Edebiyat Enstitüsü'nün kaba hatası kimi kabul edilmeli.*¹¹şeklindeydi. Kurultayda konuşan Mirza İbrahimov bir daha toplantıda olduğu gibi burada da *" Kitab-ı Dede Korkut" destanı hakkında dediklerini tekrarlayarak bildirdi ki: "onu söylemeliyim ki "Kitab-ı Dede Korkut" destanının zararlı pan-İslamcı özünün teşhir edilmesinde biz Azərbaycan K(b)P MK-ya özellikle de bizzat M. C. Bağırov'a minnettar olmalıyız."*¹²

⁸Azərbaycan Yazıçılarının ümumi yığıncağı. // "Kommunist" qəz.. 1951 8 may, №105

⁹Azərbaycan Yazıçılarının ümumi yığıncağı. // "Kommunist" qəz.. 1951 8 may, №105

¹⁰Azərbaycan Yazıçılarının ümumi yığıncağı. // "Kommunist" qəz.. 1951 8 may, №105

¹¹XVIII syezd Kommunističeskoy Partii Bolşevikov Azerbaydjana. 25 maya 1951 qoda// Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi(Azərbaycan Cumhuriyeti Cümhurbaşkanlığı İşlər Ofisi Siyasi Belge Arşivi) (ARPIİSSA), Fond № 1, siyahı № 37, iş № 13, vərəq – 89- 213

¹²XVIII syezd Kommunističeskoy Partii Bolşevikov Azerbaydjana. 25 maya 1951 qoda // (ARPIİSSA), Fond № 1, siyahı № 37, iş № 13, vərəq – 213

Aslında İbrahimov, siparişin nereden geldiğini göstermiş oluyordu. 7 Temmuz 1951'de Azerbaycan K(b)P MK Sekreteri Hasan Hasanov'un "Pravda" gazetesinde yayınlanan makalesi 17 Temmuz 1951 yılında "Edebiyat" gazetesinde "İdeolojik çalışmanın önemli görevi" adı altında yayınlandı. Makalede "Azerbaycan halkına tamamen yabancı olan, surf mürteci nitelik taşıyan" *Kitab-ı Dede Korkut* destanı... Cumhuriyetin parti teşkilatı tarafından Güney Kafkasya kardeş halklarına karşı milli-ayrımçılık ve düşmanlık ruhu olan bu kitabın zararlı, halka aykırı mahiyetini ifşa etmek görevi Azerbaycan edebiyat ictimayyeti karşısında çok keskin şekilde koydu ..."¹³

Literaturnaya Gazeta'nın 7 Temmuz tarihli sayısında filoloji doktoru C. Hacıyev ve filoloji felsefe doktoru M. Kuluzade'nin "*Halka zıt bir kitap hakkında*" makalesi yayımlandı. Yazarlar, "Kitab-ı Dede Korkut" destanının "zararlarından" yazıyorlardı: "*Kitapta tek bir emekçi kişinin - çobanın karakteri vardır. Bu ise "Kitab-ı Dede Korkut" un sınıfı mahiyeti hakkında, ve halka ne kadar aykırı bir ruhta olması konusunda açık fikir oluşturur*". Aynı zamanda, makalede, akademisyenler H. Araslı, A. Demircizade, M. Rafi'yi ciddi eleştirdi.¹⁴

Azerbaycan aydını her taraftan saldırıya maruz kalıyordu. Milli hislerin uyanmasına hiçbir durumda yol verilmiyordu. 20-21 Aralık 1951'de Azerbaycan K(b)P MK-nın 3. genel kurulunda konuşan Bağirov, Mirza İbrahimov'u ve şair Samed Vurgun'u keskin eleştiri ateşine tuttu. İbrahimov ve Vurgun 1951 yılı 5 Aralık'ta "*İzvestiya*" gazetesinde tek baskı yaptıkları makale üzerinden hücum etti: "*Eğer bu yoldaşlar kısa sürede kendi siyasi cehaletlerini ortadan kaldırmakla meşgul olmazlarsa biz onları rehber işçiler arasında görmekten vazgeçmeliyiz*".¹⁵ Makalede, SSCB'ni (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği) Fransız kolonisi Fas'la karşılaştırma yapılması veya Sovyet Azerbaycan'ının herhangi gelişmiş Avrupa ülkesi ile değil, Türkiye ile mukayese edilmesini siyasi cehalet olarak adlandıran Bağirov'un bir eleştirisi de gazetede muhtemelen teknik hata olarak Azerbaycan yükseköğretim okullarının sayısının 20 yerine 16 yazılması olmuştur."¹⁶

4. "VelikoRus" şovenizmi ve Azerbaycan

Devlet açık açık velikoRus şovenist ideolojisini desteklemesi bu zamana kadar eşitlik ideoloji aşılayan bir halkta sinsi hisleri diğer millet ve halklara üstün olma gibi bir his formalılaştırdı. Bu durum bazı Rus yetkililerin etnik gruplara, halk ve milletlere bakışlarında

¹³Hacıyev, C. Quluzadə, M. Xalqa zidd bir kitab haqqında // Ədəbiyyat. – 1951, 17 iyul. – № 20

¹⁴Hacıyev, C. Quluzadə, M. Xalqa zidd bir kitab haqqında // Ədəbiyyat. – 1951, 17 iyul. – № 20

¹⁵Stennoqramma vıstuplenii tov. M.D.Baqirova v plenum SK KP (b) Azerbaydjana 20-21 dekabrja 1951 qoda // ARPİİİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 49, vərəq – 7-8 .

¹⁶Stennoqramma vıstuplenii tov. M.D.Baqirova v plenum SK KP (b) Azerbaydjana 20-21 dekabrja 1951 qoda // ARPİİİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 49, vərəq – 7-8 .

değişikliğe yol açtı. Açıkçası, bunun tam tersi bir etkisi vardı. Rus şovenizmine karşı milliyetçilik ruhunun artmasına neden oldu. 1940'lı yılların sonu 1950. yılların başlarında Azerbaycan'da bulunan Sovyet ordusunun Rus subay ve askerlerinin başı bozukluğu ve Azerbancanlılara olumsuz tutum ile ilgili Bağirov'a sinyaller ulaşıyordu.

"12 Mart 1951'de Stepankert'den (Hankendi) Ağsu bölgesine Kürdemir- Şamahı telefon hattının çekilişi amacıyla gelmiş 4. Ordu inşaat taburu ve iletişim rotasının askerleri bölgeye geldikleri ilk günden disiplinsiz davranıyor sarhoşlukla meşgul olur, yerli halka saldırıyor, onları küfürle hakaret ediyor ve şovenist ifadeler kullanırlardı. 25 Mart'ta Ağsu bölgesindeki yemekhaneye gelerek burada olanlara şovenist sözlerle hakaret etmiş, Sosyalist Emeği Kahramanı Başırov'u vahşicesine dövmüş, daha sonra olay yerine gelen 3 millis işçisinin (polis) silahını ellerinden almış bilincini kaybedene kadar dövmüşlerdi. Bundan öfkelenen 21950-19300 kişilik yerli nüfus yemekhaneni ablukaya almıştı. Çavuş Frolov'un önderlik ettiği askerler, halka hakaret ederek halkı silah işletmekle tehdit etti. Çok güçlkle askerler terki silah edilerek tutuklanmıştı." ¹⁷

Velikorus şovenizmi, SSCB'nin varlığı boyunca devam etti. Öyle ki, 26 Ekim 1957 yılında Azerbaycan KP MK genel Sekreteri İ. Mustafayev'in Sovyet BKP in (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) genel Sekreteri Nikita Hruşov'a gönderdiği gizli raporda milletlerarası ayrımcılık bir daha kendini gösteriyordu. Son zamanlar SSCB Savunma Bakanlığı ve Güney Kafkasya Askeri dairesinin Komutanlığı bazı tedbir direktifleri partinin Lenin'çi milli politikasına aykırı olduğu Sovyetler Birliği halklar dostluğuna ciddi zarar verdiği belirtildi. Savunma Bakanlığı Kara birlikleri kumandalığının 23 Mayıs 1957 yılında N° QUSV / 1 /23200 ve Kafkasya Askeri dairesinin 19578 Haziran N° 09/1 / 732 cc emrindeki askeri hava iniş kuvvetlerine sadece Rus, Ukrayna ve Belarus milletinden olanları gönderilmesi, Sınır koşullarında hizmete sadece Rus Ukrayna ve Belarus milletinden olanların gönderilmesi, Güney Kafkasya'dan olan askere almak Kafkasya askeri dairesinde askere göndermemek tavsiye ediliyordu.¹⁸ Daha sonra raporda 1956 yılının Temmuz ayında Bakü'de bulunan, esasen Azerbancanlılardan oluşan 34. atıcı tümenin bırakılması hakkında bilgi verilir ve gösterilen tümen bırakılan zaman 600 Azerbancanlı subaydan 400'ü ordu sıralarından yasa dışı olarak terhis edilmiştir. Tabii ki, Rus askerlerinin ve memurlarının bu tür davranışları, Azerbaycan'da yaşayan Rus dilli nüfusun gözünden kaçmaz ve bu da onların üstün bir ulus olarak davranmasına neden olmuştur. Yerel memurlar onlara özel imtiyazlı kişi gibi davranmadıkları için bunu

¹⁷SK KP Azerbaydjana tovarişu Baqirovu M.D. Spravka «O beşinstvax soldat rot-svyazi № 109 Osoboqo Stroitelnoqo batalona, uçeni yax v Axsu.» Ministr qosbezopasnosti Azerbaydjanskoy SSR qeneral-mayor S.F.Emelyanov 30 marta 1951 qoda// ARPİİİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 164, vərəq –235-240

¹⁸Pervomu sekretaryu SK KPSS tovarişu Xruşevu N.S. (26.10 1957. №329). // ARPİİİSSA, Fond № 1, siyahı № 44, iş № 119, vərəq – 281.

hakaret olarak kabul ediyorlardı. 1953 yılında Azerbaycan KP MK (Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi) parti sendika ve komsomol şubesi tarafından Mustafayev'in adına sunulan raporda 32052 sayılı askeri bölümün çavuşu V. Manilov'un şikayetine bakılmıştı. Şikayet mektubunda onun annesi Haldan bölgesi Neymatabad köy sakini Manilova K D. Rus olduğu için yerel memurlar tarafından takip ve hakaretlere maruz kaldığı not ediliyordu. Şikayet incelendi. Fakat belli oluyor ki, bu temeli olmayan bir dilekçe. Onu Rus olduğu için hakaret edilmemiş ve ona kaba muamele edilmiştir ... ".¹⁹

5. 1950' yıllarda milli değerler uğruna mücadele

1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra SSCB'de olduğu gibi Azerbaycan'da mülayimleşme dönemine girdi. Azerbaycan bölgelerinden çıkmış aydın tabakasının ülkenin kültürel ve siyasi merkezi olan başkent Bakü'de toplanmasıyla aydın kontenjanının yerel halkın lehine değişmesine yol açıyordu ki, bu da ister istemez milli değerler uğruna mücadeleye teşvik veriyordu. Gerçekleşen olaylardan birinde Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasında önemli rol oynamış, Sovyet yönetimi tarafından ismi milliyetçilikte anılan Azerbaycan SSC'nin (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) ilk başkanı olan Neriman Nerimanov'a olan tutum değişmiş oldu. Milliyetçiliğin yeni "formu" sayılan "Nerimanovşına" denilen, ismi tarih kitaplarından çıkarılan Nerimanov, Azerbaycan KP' in 21. kurultayında anıldı. Böylece Nerimanov'a beraat verilmiş oldu. 1956 yılında Nerimanov'un 85. yıl dönümü geç olsa da kutlandı. Gazetelerde yazılar yayınlandı. Nerimanov, Sovyet ideolojisinin asıl milli kahramanına dönüştü.²⁰ Aynı zamanda baskıya uğrayan bilim ve kültür adamları ve eserlerinin hakları geri kaytarıldı. Hüseyinov karşıtlarından biri olan Azerbaycan KP MK sekreterlerinden biri olan Vitali Samedov'un görevden gitmesinden hemen sonra bu süreç başladı. Oysa 1954 yılında Vitali Samedov'un yönetimi ile Azerbaycan KP MK Genel Sekreteri İmam Mustafayev'in adına düzenlenmiş raporda yer alıyordu ki, "9 Ekim Azerbaycan KP MK (Protokol 77/18) karar ile 1953'te Hüseyinov'un eserlerin kütüphane fonlarından ve satış kulübelerinden kaldırıldı."²¹

21 Ekim 1955 yılında Azerbaycan KP MK bürosu, Hüseyinov'un eserlerinden kullanıma izin verdi ve Bilimler Akademisi Yönetim Heyeti, bilinen eseri yeniden gözden geçirmesi talimatı verdi.²² Bir süre sonra "Hüseyinov tamam beraat verilmesi talebi üzerine Bilimler Akademisi Başkanı Aliyev, Azerbaycan KP MK'ya başvurdu."²³ 1950'de milli değerler

¹⁹Sekretaryu SK KP Azerbaydjana tov.Mustafaevu İ.D Spravka o rezultatax proverki mladşeqo serjanta voyskovoy çasti № 32052 Manuilova V. // ARPİİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 323, vərəq – 47-49.

²⁰İsmailov, E.R. Azerbaydjan: 1953-1956 pervıy qodı "ottepeli" / E. İsmailov. – Bakı: Adiloqlı, – 2006. – 368 s. (.287)

²¹Zasedaniya Byuro SK KP Azerbaydjana «O vozmojnosti dalneyşeqo ispolzovaniya nauçnix rabot Q.Quseynova 21 oktyabrya 1955 qoda. // ARPİİSSA, Fond № 1, siyahı № 41, iş № 101, vərəq – 225

²²Zasedaniya Byuro SK KP Azerbaydjana «O vozmojnosti dalneyşeqo ispolzovaniya nauçnix rabot Q.Quseynova 21 oktyabrya 1955 qoda // ARPİİSSA, Fond № 1, siyahı № 41, iş № 101, vərəq – 215-216

²³SK KP Azerbaydjana «O Quseynove Qeydare» /pismo Prezidiuma Akademii Nauk Azerbaydjanskoj SSR ot 15 maya 1957 qoda // ARPİİSSA, Fond № 1, siyahı № 43, iş № 76, vərəq – 260.

uğruna mücadelede baskıya uğramış tariximizin bir parçası olan "Kitabı Dede Korkut" destanı beraat alması oldu. 1956'da, Azərbaycan'lı ünlü alimlər H. Araslı A. Demirçizadə M. Şiraliyev, M. Kuluzadə və M.H. Tahmasib tərəfindən göndərilən 17 sayfalıq referans da²⁴ bilimsel bulgularla destanın kısaca tarixinə bəkarak onun Azərbaycan halkına məhsusluğu "... Hele 6. yüzilydan başlayaraq Oğuz-türkman boylarının Azərbaycan topraklarına gelişinden Azərbaycan halkının etnik terkinə dahil olmasından bəhsədiliyordu.²⁵ Bağirov, hənüz 1951 yılında "Kitabı Dede Korkut" destanların milliyetçilik təbliğ edən "pantürkist" və "panislamist" bir anıt isimlendirerek Azərbaycan'la hiçbir ilişkisinin olmadığını iddia etmiştir.²⁶ Böylece Azərbaycan halkının bir tür milli kimlik pasaportu olan "Kitabı Dede Korkut" destanı yeniden değerli yerini aldı.

6. Ana dili uğruna mücadele

"Sosyo-politik havanın mülayimleşmesi koşullarında ülkede Azərbaycan dilinin resmi devlet dili statusünün sağlanmasına teşebbüs edildi. Bu konunun basında açık tartışma yapıldı".²⁷ 1955 yılında "Azərbaycan dilinin Ortografisi" ilə mesele toplumsal tartışmaya çıkarıldı. Tartışmaya sunulan projede Azərbaycan alfabesinde reform etmenin zorunluluğu, 1940 yılında Kiril alfabesine geçtikten sonra Azərbaycan dilinin grafik yazmasında kullanılan "ya"(ya), "yu"(yu), "e"(ye) gibi Rus harflerinin Azərbaycan dilinin ihtiyaçlarına cevap vermediği kayıt ediliyordu. Azərbaycan dilinin devlet dili statusü almasında bu tartışmalar önemli rol oynadı.²⁸ 10 Haziran 1958 yılı Azərbaycan KP MK bürosunda yapılan toplantıdan sonra karar verildi ki:

1. Azərbaycan fonetikasında iki sesli harfler "**Е**" (**Ye**) , "**Ю**"(**Yu**) , "**Я**"(**Ya**) gibi iki sesli sesler hem de dilin morfolojik yasa ihlalleri ve ana dilininin öğretiminin asanlaşdırılması amacıyla:

- a) Azərbaycan alfabesinden "**Ю**" ve "**Я**" harflerini kaldırmak.
- b) "**Е**" harfinin funksyası deyişdirilisin ve bundan sonra "**^**"(**E**) sesi gibi kullanılmak harfini alfabeden kaldırmak.

2. "**Й**" (**Y**) harfinin fonetikada düzgün ifade olunmasında benzer işaretin olması sebebinden sıkıntı çıkmasını dikkate alarak bundan sonra bu işaretin Latin harfi olan "**J**" ile ikame edilmesi. ²⁹ Artık Azərbaycan aydınının ana dili uğruna mücadelesi başlamıştı. 1956

²⁴Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə "Kitabı -Dədə-Qorqud" dastanları haqqında . Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi, (ARPIİİSSA) // Fond № 1, siyahı № 44, iş № 39, vərəq – 149- 166.

²⁵Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə "Kitabı -Dədə-Qorqud" dastanları haqqında . Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi, (ARPIİİSSA) // Fond № 1, siyahı № 44, iş № 39, vərəq – 159.

²⁶Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə "Kitabı -Dədə-Qorqud" dastanları haqqında . Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi, (ARPIİİSSA) // Fond № 1, siyahı № 44, iş № 39, vərəq – 160

²⁷Azərbaycan tarixi [7 cildde] / Red. hey. sədri Tahir Qaffarov. – Bakı:Elm – c.7. – 2008. – 608 s (s.140)

²⁸Həsənlı, C. Azərbaycanca milli məsələ: siyasi rəhbərlik və ziyalılar / C. Həsənlı. – Bakı: Adiloğlu, – 2008. – 543 s. (s.118)

²⁹Zasedaniya Byuro SK KP Azerbaydjana «Ob orfoqraficeskix pravilax azerbaydjanskoqo yazıka» i çastiçnix izmeneniyax v azerbaydjanskomalfavite.» Protokol №18 punkt 15 (10. 06. 1958 qoda). // ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 45, iş № 101, vərəq – 1.

başlarında Azerbaycan Bilimler Akademisi bilimsel çalışanı Remzi Yüzbaşov'un kendi imzası ile Sovyet yönetim başkanlarına N. Hruşçev'a, N. Bulganin'a ve A. Mikoyan'a gönderdiği mektup daha çok dikkat çekmektedir. Mektupta o, Azerbaycan dilinin sıkıştırılmasını ön plana alarak yazıyordu: "... Bakü'de hiçbir kurum ana dilinde çalışmıyor, Azerbaycan dilli okulların sayısı her yıl eksilir. Azerbaycan dilinde konuşan kişiye bir çeşit avam, gayri kültürel adam gibi bakılıyor."³⁰

Bir süre sonra Azerbaycan SSC Bakanlar Sovyeti'nin Başkanı S. Rahimov'un adına ilginç mektup geldi. Mektup şunu söylüyor: "*Yoldaş Rahimov, Azerbaycan'da halkın dili hakkında Lenin milli politikası restorasyon olunsun. Bu mesele bin defadan fazla zorunludur. Aksi taktirde sonra geç ve imkansız olacaktır ... Bir düşünün ve bağımsız hükümetin başkanı gibi hareket edin ...*"³¹ Mektupta imza yerinde Azerbaycan'ının ünlü mütefekkirlerinin ismi Nizami, Fuzuli, Ahundov ve tüm Azerbaycan halkı sözleri yazılıydı. Aynı zamanda dil konusunda kararın ilk projesi de mektuba eklenmişti. Orada gösteriliyordu:

1. Bakü'de devlet kurumlarında çalışan her kişi Azerbaycan ve Rus dillerini bilmelidir.

2. Dağlık Karabağ Özel Vilayeti'nde devlet kurumlarında çalışan herkes Ermeni ve Azerbaycan dillerini bilmelidir.

3. Azerbaycan'ın diğer yerlerinde çalışanlar Azerbaycan dilini bilmelidirler.

4. Cumhuriyet önemli devlet kurumlarında büro işleri Azerbaycan dilinde yapılmalıdır.³²

Devlet Güvenlik (İstihbarat) Komitesi (KGB- Komitet Qosudarstvennoy Bezopasnosti) araştırmaları kanıtlamıştır ki, bu mektubu Remzi Yüzbaşov yazmıştır. Yüzbaşov'un mektupları kendi işini görmüş ve yönetimi bu konu üzerinde düşünmeye mecbur etmişti.

Bu olayların ardından Azerbaycan SSC Ali Sovyet'i Riyaset Heyeti'nin (Ali kanunverici kurum) Başkanı Mirza İbrahimov Azerbaycan dili meselesini hukuki düzlemeye geçirmeye teşebbüs etti. "İlk kez 1956 yılının Haziran ayında İ. Mustafayev'le bu konuyu tartışılar. Karar verildi ki, MK bürosunda ele alınsın."³³

İbrahimov, Temmuz 20'de Azerbaycan KP MK'ya gönderdiği mektupta Dil hakkında kanunun gerekliliğini özellikle not ederek bu meseleye o dönemin ideolojisine uyarlanmış şekilde yanaştı. Azerbaycan halkının varlığını yansıtan unsurlardan biri olan devlet dilinin esas yasada gösterilmesinin zaruriliğini esaslandırmış oldu. 24 Temmuz'da Azerbaycan KP MK bürosu Azerbaycan SSC Anayasası, Azerbaycan SSC devlet dili hakkında madde eklenmesi hakkında teklifi ile ilgili mektubu müzakere edip karar verdi. Kararın sonunda deniyordu:

³⁰Həsənlı, C. Azərbaycanda milli məsələ: siyasi rəhbərlik və ziyalılar / C. Həsənlı. – Bakı: Adiloğlu, – 2008. – 543 s.(s.139-140)

³¹Həsənlı, C. Azərbaycanda milli məsələ: siyasi rəhbərlik və ziyalılar / C. Həsənlı. – Bakı: Adiloğlu, – 2008. – 543 s.(s.139-140)

³²Həsənlı, C. Azərbaycanda milli məsələ: siyasi rəhbərlik və ziyalılar / C. Həsənlı. – Bakı: Adiloğlu, – 2008. – 543 s (s.140-141)

³³Həsənlı, C. Azərbaycanda milli məsələ: siyasi rəhbərlik və ziyalılar / C. Həsənlı. – Bakı: Adiloğlu, – 2008. – 543 s .(s.142)

"... 2. Azərbaycan SSC Ali Sovyet'inin Riyaset Heyeti'ne talep koyar ki, bu teklifi Azərbaycan SSC Ali Sovyet'inin Riyaset Heyeti'nin üçüncü toplantılarının tartışmasına çıxarsın.³⁴

Böylece, 1956 20 ve 21 Ağustos'ta Azərbaycan SSC 'in 4. çağrı Ali Sovyeti'nin 3. toplantısında Azərbaycan dilinin statüsü meselesi tartışmaya çıkarıldı. Bu konuda ilk olarak milletvekili şair Resul Rıza konuşma yaparak dil hakkında meseleyi millet vekillerinin tartışma için açtı: " *Ben, halkımızın kültürel gelişiminde en önemli unsurlardan olan dil hakkında Azərbaycan dili hakkında konuşmak istiyorum*".³⁵ Daha sonra şair Rıza, her halkın özün derk sürecinde dilin öneminden bahsederek bildirdi: "Öyle bir durum yaratmak gerekir ki, Azərbaycan dilinin gerekliliğini, onun devlet önemini herkes idrak etsin. Fakat bu alanda bir takım eksiklikler vardır. İlden ile okullarda Azərbaycan dilinde eğitim alan çocukların sayısı azalıyor. Bu öncelikle teorik cümledir, ancak bu cümlenin arkasında bilim, edebiyat ve sanatımızın kaderi durur ..."³⁶

Bu tartışmalardan sonra oturumu "Azərbaycan SSC 'in devlet dili hakkında Anayasa'sına madde eklenmesi hakkında kanunu" kabul etti. Buna göre,

"1. Madde Azərbaycan SSC'in Anayasa'sı (Esas Yasa) Azərbaycan dili (Türkçe) hususunda madde eklenmiştir; ve bu madde 151. madde ile aşağıdaki gibi okunsun:

"151. Madde Azərbaycan SSC'nin devlet dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan SSC'nin topraklarında yaşayıp azınlık milletlere hem kendi kültür dairelerinde, hem de devlet dairelerine ana dilini özgürce geliştirmek ve işletmek hakkı sağlanıyor."³⁷ İbrahimov, kanunun kabulünden sonra "Komünist" gazetesinde yayınladığı "Azərbaycan dili devlet dairelerinde" makalesinde şöyle yazıyordu: "Cumhuriyetin devlet dairelerinde ve kamu kurumlarında işlerin Azərbaycan dilinde (Türkçe) yapılması yasal durumdur. Çünkü bir halkın kendi kurumlarını ana dilinde yönetmekten doğal bir şey olamaz"³⁸ Böylece 1956 yılının Ağustos ayında Azərbaycan dili sadece statü almakla kalmadı, aynı zamanda bu dilde eğitim almanın yasal esasları möhkemlendirildi ve okullarda anadilde okumanın hukuk tabanı güçlendirildi.

³⁴«O dopolnenii Konstitusii Azerbaydjanskoy SSR statey o Qosudarstvennom yazıke Azerbaydjanskoy SSR» Zasedaniya Byuro KP Azerbaydjana (24 iyunya 1956 qoda)// ARPİİİSSA, Fond № 1, siyahı № 43 , iş № 87, vərəq –114

³⁵Azərbaycan SSR Dördüncü çağırış. Üçüncü sessiya /Birinci iclas/ Göyçay rayon Çərəkən dairəsindən deputat R.Rzanın çıxışı 20 avqust 1956 cı il. // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi) (ARDA) Fond № 2941, siyahı № 9, iş № 59, vərəq –98-100 .

³⁶Azərbaycan SSR Dördüncü çağırış. Üçüncü sessiya /Birinci iclas/ Göyçay rayon Çərəkən dairəsindən deputat R.Rzanın çıxışı 20 avqust 1956 cı il. // (ARDA) Fond № 2941, siyahı № 9, iş № 59, vərəq –98-100 .

³⁷Azərbaycan SSR Konstitusiyasına /Əsas Qanun/ Azərbaycan dilinin dövlət Dili olması barəsində maddə əlavə edilməsi barədə qanun 21 avqust 1956- cı il. // ARDA, Fond № 2941, siyahı № 9, iş № 59 , vərəq – 255 .

³⁸İbrahimov, M. Azərbaycan dili / İbrahimov. M. – Bakı: Az,SSR EA, – 1957. – 75 s. (s.73)

Sonuç

"VelikoRus" ideolojisinin propagandası sırasında her zaman olduğu gibi milli etnik kùltürlerin inkarı ön plandaydı. Her bir milleti millet gibi şekillendiren kan hafızasıdır. Bu açıdan velikoRus şovenist ideoloji, Sovyet İmparatorluğu'na dahil olan milletleri ideolojik açıdan Rus ideolojisine boyun eğmeye zorluyordu. Halkların, kahramanlık tarihinin öğrenilmesine sınıfsal açıdan yaklaşıyor, tarihinin belirli kesimi özellikle Rusya ile ilişkiler tahrif ediliyordu. Halkta kendi geçmişine, tarihi kimliklerine nefret ve ikrah hissini oluşturmak, Rus milletini alicenap, mütevazi ve büyük bir millet gibi göstermekle diğer halkları küçümseme politikası uygulanıyordu.

Sonuç olarak milli toplumsal fikrin idea taşıyıcısı olan milli aydınlar hem fiziksel, hem de ruhsal baskıya maruz kalıyorlardı. Amaç Sovyet İmparatorluğu'na dahil olan millet ve halklarda köle psikolojisini güçlendirmek, "abi" Rus halkının yardımı ile aydınlık geleceğe, komünizm kuruculuğuna ikna etmek idi. Halkları inandırmak gerekiyordu ki, işte Rus halkı onları emperyalist yırtıcılardan koruyan bir melektir. Rus halkı olmadan, bu halklar yok edilip tarih sahnesinden silinecekti.Böylece tüm baskılara, zulme rağmen, halkımız geleneklerini, milletin oluşumunda önemli role sahip milli dilini korumayı başardı. Sovyetler Birliği'nin yürüttüğu milli sömürge zulmüne karşılık Azerbaycan halkı kendi milli manevi kalitesini hıfz etmeyi başarmıştır.

Kaynaklar

1. Azərbaycan tarixi [7 cildde] / Red. hey. sedri Tahir Qaffarov. – Bakı: Elm – c.7. – 2008. – 608 s.
2. Azərbaycan Yazıçılarının ümumi yığıncağı. // “Kommunist” qez.. 1951 8 may, №105
3. Azərbaycan Kommunist Partiyası Merkezi komitesinə “Kitabi -Dede-Qorqud” dastanları haqqında . Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdaresinin İctimai Siyasi Sənədlər Arxivini, (ARPIİİSSA) // Fond № 1, siyahı № 44, iş № 39, vərəq – 149- 166.
4. Azərbaycan SSR Dördüncü çağırış. Üçüncü sessiya /Birinci iclas/ Göyçay rayon Çereken dairesindən deputat R.Rzanın çıxışı 20 avqust 1956 cı il. // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivini (Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi) (ARDA) Fond № 2941, siyahı № 9, iş № 59, vərəq –98-100.
5. Azərbaycan SSR Konstitusiyasına /Esas Qanun/ Azərbaycan dilinin dövlət Dili olması barəsində maddə əlavə edilməsi barədə qanun 21 avqust 1956- cı il. // ARDA, Fond № 2941, siyahı № 9, iş № 59 , vərəq – 255 .
6. Emrahov, M. XX esrdə Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatı / M. Emrahov.– Bakı: ADPU, – 2009. – 371 s.
7. Hacıyev, C. Quluzadə, M. Xalqa zidd bir kitab haqqında // Edebiyyat. – 1951, 17 iyul. – № 20
8. Həsənli, C. Azərbaycanda milli məsələ: siyasi rəhbərlik və ziyalılar / C. Həsənli. – Bakı: Adiloğlu, – 2008. – 543 s.
9. Hüseynov, H. N. Azərbaycanda XIX esr fəlsəfi fikir tarixindən / H. Hüseynov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 400 s.
10. Xəndan. C. Azərbaycan edebiyatşünaslığında məfkürə saflığı uğrunda. // Edebiyyat.– 1951, 26 iyul. – № 21
11. İbrahimov M. Edebiyyatımızın ideya saflığı və yükselişi uğrunda // Edebiyyat.– 191950, 17avqust. – № 23
12. İbrahimov, M. Azərbaycan dili / İbrahimov. M. – Bakı: Az,SSR EA, – 1957. – 75 s.
13. İosif Vissarionoviç Stalin, (Qısa tərcümeyi hal) / tert. eden Aleksadrov Q.F. və b. –Bakı: Azərneşr, –1951. – 244 s.

14. İsmailov, E.R. Azərbaycan: 1953-1956 pervıy qodı “ottepeli” / E. İsmailov. –Bakı: Adiloqlı, – 2006. – 368 s– 2006. – 368 s.
15. İsmailov, E. Vlastinarod. Poslevoennıystalinizm v Azerbaydjane 1945-1953 qq./ E. İsmailov.–Bakı: Adiloqlı, –2003. – 344 s.
16. Memmedov, A . Avtrotiar rejim ve Pısxolji portiret/ A. Memmedov. –Bakı: Araz, –2011.– 194 s.
17. O dopolnenii Konstitusii Azerbaydjanskoy SSR statey o Qosudarstvennom yazıke Azerbaydjanskoy SSR» Zasedaniya Byuro KP Azerbaydjana (24 iyunya 1956 qoda)// ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 43 , iş № 87, vereq –114 .
18. Pervomu sekretaryu SK KPSS tovarışu Xruşevu N.S. (26.10 1957. №329).. // ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 44, iş № 119, vereq – 277-281.
19. Pervoe zasedaniya sobranie intelliqensii respubliki 4 fevralya 1953 qoda // ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 263, vereq – 36-72 .
20. Sekretaryu SK KP Azerbaydjana tov.Mustafaevu İ.D Spravka o rezultatax proverki mladşeqo serjanta voyskovoy çasti № 32052 Manuilova V. // ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 39, iş № 323, vereq – 47-49.
21. SK KP Azerbaydjana tovarışu Baqirovu M.D. Spravka «O besçinstvax soldat rot-svyazi № 109 Osoboqo Stroitelnoqo batalona, uçeniyax v Axsu.» Ministr qosbezopasnosti Azerbaydjanskoy SSR qeneral-mayor S.F.Emelyanov 1930 marta 1951 qoda// ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 164, vereq –235-240
22. SK KP Azerbaydjana «O Quseynove Qeydare» /pismo Prezidiuma Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR ot 15 maya 1957 qoda // ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 43, iş № 76, vereq – 260.
23. Stennoqramma vıstuplenii tov. M.D.Baqirova v plenume SK KP (b) Azerbaydjana 20-21 dekabrya 1951 qoda // ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 37, iş № 49, vereq – 7-8 .
24. Uludağ sözlük <https://www.uludagsozluk.com/k/velikoRus/>
25. Zasedaniya Byuro SK KP Azerbaydjana «Ob orfoqrafıçeskix pravilax azerbaydjanskoqo yazıka» i çastiçnıx izmeneniyax v azerbaydjanskom alfavite.» Protokol №18 punkt 15 (10.06.1958 qoda). // ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 45, iş № 101, vereq – 1.
26. Zasedaniya Byuro SK KP Azerbaydjana «O vozmojnosti dalneyşeqo ispolzovaniya nauçnıx rabot Q.Quseynova 21 oktyabrya 1955 qoda. // ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 41, iş № 101, vereq – 215-227
27. Zeynalov, İ. Azərbaycanın ictimai siyasi heyatı XXesrin 1950- illerinde” //– Bakı: Bakı Universitetinin Xeberleri Humanitar elmler seriyası, –2002 №4, –s.111-119.

28. XVIII syezdKommunistiçeskoy PartiiBolşevikovAzerbaydjana. 25 maya 1951 qoda // (ARPIİİSSA), Fond № 1, siyahı № 37, iş № 13, vereq – 89-**213**